

1. 2700

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

4

*

TIZENNYOLCZADIK ÉVFOLYAM

NEGYEDIK FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1908

ALL. POLGÁRI ISK. TANÍTÓKÉPZŐ INT. KÖNYV...

bezert: 1908 év dec. hó 23 n.

Csoportszám:

TARTALOM.

	Lap
Tompa Mihály a kassai haditörvényszék előtt. <i>Dr. Nagy Sándor.</i>	385
Klivényi kiadatlan versei. <i>Dr. Tordai Anyos.</i>	391
Miskolcz színészete 1800-tól 1803-ig. <i>Bayer József.</i>	406
Kisfaludy Sándor mint drámaköltő. (Negyedik és befejező közlemény.) <i>Bíró Sarolta.</i>	414

Adattár :

Írók levelei Prielle Kornéliához. <i>Vértesy Jenő.</i>	443
Bajza József családi levelei. (Befejező közlemény.) <i>Dr. Bajza József</i>	449
Döbrentei Gábor eddig ismeretlen levele az Akadémia szervezéséről és meg- alakulásáról. <i>Székely Ödön.</i>	464
Fővonalak Gyurikovics György életéből. <i>Rexa Dezső.</i>	470
Benkő József levele gr. Teleki Sámuelhez. <i>Gulyás Károly.</i>	474
Adalék Benkő József életéhez. <i>Gálos Rezső</i>	476
Egy francia költő a magyar nők vitézségéről. <i>Barkó Dénes.</i>	477
Egy kurucz-korbéli verses pasquillus. <i>Dr. Lampérth Géza.</i>	479
Debreczeni Kalocsa Jánosnak egy eddig ismeretlen munkája. <i>Harsányi István.</i>	480
Bocattius prágai fogságához. <i>Rexa Dezső.</i>	483
Balassa Bálint levele Zamojszky János lengyel főcancellárhoz és fővezérhez. <i>Dr. Szádeczky Lajos.</i>	485
Gróf Balassa Bálint jelentése neje gróf Szunyogh Katalin haláláról és temet- éséről — gróf Szunyogh Gyulához. <i>Dr. Lampérth Géza.</i>	486
Sziráky Balázs. — Sukhán János életéhez. — Tinódy unokái és veje. — Raduchius György levele. — Szathmári András. — Zvonarits István levele. <i>Kemény Lajos.</i>	487
Adalék a debreczeni Csokonai-síremlék történetéhez. <i>Dr. Barcsa János</i>	498

Könyvismertetés :

Katona Lajos: Petrarca. <i>Dr. Elek Oszkár</i>	505
Die ungarische Literatur. X.	507
Sinay Miklós Csűrös Ferencztől. — a —	509
Irodalomtörténeti repertorium	510

— — — — —

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalom-
történeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartal-
máért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

TOMPA MIHÁLY A KASSAI HADITÖRVÉNYSZÉK ELŐTT.

Tompa Mihály hazafias költeményeiért hosszabb politikai üldöztetést szenvedett. Szilágyi Sándor *Magyar Emléklapjaiban* 1850 elején jelent meg a *Gólyához* cz. hazafias elégikus ódája, melyben mély hazafiui elborulással festi a nemzet pusztulását s felindulással ostorozza a vádaskodókat. E megnyitó költeményt számos nagy hatású óda és elégia követte (még Szilágyi lapjaiban, 1850-ben a *Magyar írók füzetében*, a *Pesti röpvékben*, a *Pesti ívekben* jelentek meg a *Madár fiaihoz*, az *Özvegy és fiai*, a *Huszárkaland*; az *Üres koporsó*), melyek az elnyomott nemzet kesergő bánatának, méla lemondásának, halvány reménységének emelő kifejezést adtak. A nemzet a szíve mélyéből fakadt panaszokat gyönyörűséggel olvasta, a zsarló hatalom pedig egyelőre észrevétel nélkül siklott el felettük.

Azonban a költő a lebilincselte nemzet sóhaját megtorlás nélkül nem vehette lantjára. A vádaskodók, kiket a *Gólyában* ostorozott, az elnyomó hatalom figyelmét reá is felhívták.

Tompa 1852. május közepén nejével együtt Pestre utazott, onnan félnapra Arany Jánosékhöz Nagykőrösre rándult, hogy őket Hanvára látogatóba meghívja. Amint május 20-án Arany ígéretével boldogan hazaérkezett, ugyancsak kellemetlen meglepetés várta. Távolléte alatt politikai rendőrök névtelen feladásra lakásán kutatást tartottak, irományait átvizsgálták, a *Gólya* után írt költeményeit, levelezéseit lefoglalták és Kassára vitték, az otthagytott irományokat pedig lepecsételték.

A dolog egyelőre függőben maradt. A lefoglalt iratok Kassán a cs. kir. haditörvényszékhez vándoroltak, hol azokat áttanulmányozták. Tompa, sorsa felől másfél hónapig bizonytalanságban volt. A függő helyzet természetes kellemetlenségén kívül nagyobb aggodalom nem bántotta. Gondolta, hogy ha annak idején a censura költeményein nem akadtfönn, a haditörvényszék még kevésbé fog. »Semmi nagy história nem lehet belőle, írja 1852. június 2-án Aranynek, de mégis kellemetlen állapot, annyival inkább, mert

Virágregéim majdnem kész kéziratát is elvitték s így se ki, se be nem vagyok».

Július 6-án kézbesítette három zsandár Tompának a haditörvényszék idézését s Kassára vitték. Mielőtt kocsira ült volna, Arany Jánosnak megnyugtatóul pár sort írt. »E pillanatban idéztem a kassai cs. kir. haditörvényszék elébe; mikor és hogyan kerülök haza? isten tudja...«

Kassán a régi Fekete sas szálló épülete volt a politikai fogház, ebbe helyezték a költőt is. Különben fogolytársaival szabadon érintkezett, saját költségén élt, látogatókat fogadott s engedélyvel a városba is kijárt. Ferenczy József kassai ref. lelkész gyakran meghívta asztalához. Látogatói is akadtak, azonban legrégebb s egyik leghívebb barátja Szemere Miklós, noha Kassától csak három mérföldre lakott (Lasztócz) s többször ígérte, egyszer sem látogatta meg, a mit Tompa nem vett rossz néven, tudván, hogy Szemere 1851-ben régi fegyvergyűjtemenyeiért több hétig szintén ült a Fekete sasban.¹

Július 10-én állították haditörvényszék elé. Több hazafias költeménye terhelte, de leginkább a *Gólya*, melynek eme sorai keltek legnagyobb megütközést:

Mondd meg nekik, hogy pusztulunk, veszünk,
Mint oldott kéve, széthull nemzetünk.

Azonban pörét egyelőre nem tárgyalták. »Már egy hónapja, hogy ide idéztettem, azóta hozzám sem szóltak, azt sem mondják, miért vagyok itt«, írja aug. 5-én Aranynak. Aggódott, hogy soká elhúzzák, míg odahaza neje az aggodalomtól betegen feküdt. Voltak vele 8—9 hónapos, sőt 1—2 éves kihallgatatlan foglyok is. A riasztó példák sem hiányoztak. Pákh Mihály ág. ev. lelkészt, Pákh Albert atyját, a ki a függetlenségi nyilatkozat kihirdetése alkalmából a lőcsei ev. templomban hazafias szellemű beszédet tartott, a kassai haditörvényszék kevéssel azelőtt, mint felségsértőt kötél általi halálra ítélte s az ítéletet csak legfelsőbb kegyelem változtatta át négy évi várfogságra. Nyugtalan leveleket írt ismerőseinek, főképp Szilágyi Sándornak, kinek lapjaiban közölte terhelő költeményeit s ki apja Szilágyi Ferencz, mint a hivatalos *Magyar Hírlap* szerkesztője révén némi befolyással birt. »Neked tán kötelességed is volna valamit munkálni, írja 1852. július 10-én, mert többnyire te adtad ki azon költeményeket, melyekért hadi törvényszék elé állítottam. Ezek közt leg-

¹ A Fekete sas épületét (Fő-utca 29. szám, mély átjáróház) a kassai premontrai főgimnázium ifjusági önképzőköre Petőfi látogatásának s Tompa fogságának emlékére emléktáblával jelölte meg, melyet fényes ünnepség keretében 1904. május 15-én lepleztek le. Az emléktábla fehérmárványkeretbe foglalt szürkés gránitból van, rajta Petőfi és Tompa egyesített medallionképe s e felírás: »Ebbe a házba szállott 1845. április 3-án egy éjszakára Petőfi. Itt szenvedett a hazáért fogságot 1852-ben és 1853-ban Tompa Mihály. Megjelölte a kassai premontrai főgimnázium 1903—4. évi ifjusága.«

inkább terhel a *Gólya*, mint ezt a felsőbb parancsolatban saját szememmel olvastam. Azért rajta Sándor öcsém, most segíts, ha valaha! Választ hiába írsz, én már akkor lsten tudja hol és hogyan leszek!« Többi levelében sürgeti, hogy írja meg, ki volt a *Gólya* censored, azután kéri, hogy atyja Szilágyi Ferencz által vétesse ki a haditörvényszék jegyzőkönyvéből azt az ítéletet, mely őt, mint az *Emléklapok* szerkesztőjét felmenti, az talán majd segít rajta.

A bánatos költőt időközben némileg megvigasztalta egyik lelkész barátja, Újfalussy Endre, ki július 23-án Dossen tábornoknál, a katonai kerületi parancsnoknál járt s ott megtudta, hogy Tompa lefoglalt iratai között semmi kompromittálót nem találtak.

Augusztus 10. körül, pár napra a császár kassai látogatása (aug. 7.) után forma szerint kihallgatták s addig míg vallomása Bécsset megjárta, hazaengedték. Hazabocsátása váratlanul történt. Mivel a császár látogatása alkalmából a kevésbé terhelt foglyokat szabadon bocsátották, Tompa írt Szemere Miklósnak, hogy küldje be érte kocsiját. Azonban a remélt kegyelem elmaradt s a kocsit visszaküldte. Pár nap múlva mégis hazaengedték. Kiszabadulása pillanatában Szentmiklóssy Antal bejei birtokos ismerősével találkozott, ki kocsiján hazavitte. Azonban szép szóval értésére adták, hogy hazafias költeményt jó lesz ezentúl nem írnia. »Ügyem még mindig függőben van, írja 1852. nov. 20-án Lévay Józsefnek,¹ s hegedűszóban csak annyit adtak értésemre a szép meséből, hogy jó lesz nem irogatni; sok versem, kisebb-nagyobb, fél és egész költeményeim, mindenek felett 12 év *Virágregém* elvitetett, oda van s oda marad örökre, emlékezetem egynek leírására sem segítene.«

Mint látjuk lefoglalt költeményei között legjobban fájlalta kiadásra kész *Virágregéit*. Visszanyerésük ügyében Ferenczy József kassai ref. lelkész barátjához is levelet írt (1852. szept. 20.) s kérte, hogy a Vitális őrnagynál volt iratai közül *Virágregéit* kérje vissza, mert bár visszanyerésükről a csendőrkapitány és főszolgabíró aláírásával reversálisa van, még sincs reménye őket ezen úton visszakapni s inkább bízik lelkész barátja szivességében. »Csendesesen megvagyok és éledegek, végzi levelét, igen jól esik gyakran visszaemlékezni a kassai napokra, melyek akkor olyan rossznak látszottak előttem.«² Valóban: iucunda est memoria praeteritorum malorum!

A nyár hátralevő részét s a tél előfelét Hanván töltötte. 1853. jan. 23-án született Géza fia. A várva-várt fiúcska megjelenésén való örömét nagyon megkeserítette neje súlyos betegsége. S hogy a keserű pohár egészen megteljen, jan. 31-én neje betegágyától ismét Kassára idézték. »Édes Jánosom, írja 1853. jan. 31-én Putnokról Aranyinak, ismét Kassára idéztettem, ne írj, ne írjatok!

¹ Tompa Mihály levelei Lévay Józsefhez kiadatlanok, Lévay József birtokában.

² Tompa levele Ferenczy Józsefhez, a rimaszombati Gömörmegyei múzeum Tompa-ereklyéi között.

s ha talán hosszabb ideig nem olvashatnád soraimat, ne ütközzél meg! Sors mala, nihil aliud! Isten veled, Isten veletek!»

Tompa ez alkalommal némi megszakítással mintegy nyolcz hétig volt Kassán, hol sokféleképen zaklatták. Volt az abszolút kormányznak egy rendelete, mely szerint azon pap, kit a haditörvényszék elítél, hivatalát veszti. E rendelet, melyet szigorúan végrehajtottak, a költő-papot rendkívül aggasztotta. E tárgyban egy aggodalommal teljes levelet írt 1853. február utólján kassai fogságából Hanvay Károly hanvai egyházközségi főgondnoknak, a kinek papi hivatalától való megfosztása esetére erkölcsi támogatását kérte. »Tisztelt tekintetes úr! . . . Állapotomról még mind ez ideig sem tudok semmi bizonyost írni, függőben vagyok egy teljes hónap óta anélkül, hogy csak gyanítnom is lehetne valamit. Meglehet, hogy ismét komolyabb baj nélkül elmúlik az egész, de az is meglehet, hogy nem várt kellemetlenség fog érni; készen kell lenni mindenre. A halál a legnagyobb rossz, de még azt is el kell túrnunk, ha a sors úgy parancsolja. Meglehet, hogy hivatalomtól csakugyan elesem. Most járt itt egy rendelet, mely az elmarasztalt papokat hivatalaiktól megfosztja, de káplánok ismét lehetnek s a császár engedélye mellett ismét nyerhetnek papi képességet. Bocsánatot kérek, hogy e tekintetben saját gondolatomat ide írom, mihez járulván a tekintetes úr kegyes pártolása: a csapáson némileg enyhíteni lehet. A főbb rendeleteknek ellenszegülni nem lehet, ezáltal az ember csak ront javítás helyett; tehát ha gyűlésig vagy akkor megrendeltetik helyem betöltése: méltóztassanak, mint erre igen sok példa van — azt kérni az egyházmegyétől, hogy építkezni akarván Hanva és pénze nem lévén, hagyassék egy évre üresen az egyház, két fizetendő káplán vivén a hivatalt; kétségem nincs, hogy gyanítván a dolgot az illetők, szó nélkül megadják a kívánatot, de ennek titkos rugóját kimondani a viláért sem kell. Addig én különben is Runyába vonulván koldús családommal, mint ottani káplán fogok existálni; egy év alatt remélem megkapom a papképességi engedélyt, a mikor a többi szó nélkül következik. Ezen eljárás csak azon esetben szükséges, ha sürgettetnék az egyház a papváltoztatásra; ha hallgatnak felülről, akkor ott is legjobb eszköz az egyszerű hallgatás — — —¹

Szerencsére e lépésre nem lett szükség, mert befolyásos barátai részére kegyelmet eszközöltek. Szilágyi Sándor egyenesen becsületbeli kötelességének tartotta egykori munkatársát megmenteni. Atyja Szilágyi Ferencz közbenjárására Albrecht főherczeg Magyarország katonai és polgári kormányzója a császár szerencsés felgyógyulása alkalmából a vizsgálatot magánkegyelemből abba-hagyatta s a zaklatott költőt szabadon bocsáttatta.

Április 3-án adták kezébe a hivatalos felmentő levelet, mely

¹ Tompa levele Hanvay Károly hanvai egyházi főgondnokhoz a rima-szombati Gömörvármegyei múzeum Tompa ereklyéi között.

a következőképen hangzott: »In folge hohen Erlasses vom Militär- und Civil-Gouvernement von 28. März 1853 der weiteren Untersuchung enthoben und auf freien Fuss gesetzt.« A törvényszéki elnök jó indulatból tört magyarsággal megintette: »Most frei, hanem több *Gólya* nem csinálni!«

Tompát a politikai meghurczoltatás nagyon megviselte. Majdnem egy évig súlyos aggodalomban volt családjáért, állásáért, szabadságáért. »Ez esemény keserűsége tán örökre a számban marad, írja 1853. május 17-én Aranyinak, mert érzem, hogy egészen ártatlanul hurczoltattam meg s kellett annyi költséget tennem. Ne gondold azért, hogy magamat valami mátyrának tartom — — — mert hiszen mi ez ahhoz képest, a mi a multban történt?«

Zaklatásai felmentése után sem szüntek meg teljesen s rendőri felügyelet alá helyezték. »Rendőri felügyelet alatt lévén, olyan az állásom, mint az írás szavai szerint: a madárnak az ágon.« Azt pedig csak később tudta meg, hogy mint megjegyzett egyén, notatus, Hanvára van internálva. Egyszer a közelben egyik barátját akarta meglátogatni s útlevelet kért. Röviden értésére adták, hogy nem adnak, sőt hazulról sem engedik el. A csendőrök a falusbírónak szigorúan meghagyták, hogy vigyázzon reá s a faluból ne engedje el. »Passust nem kapok, írja 1853. nov. 1-én Lévay Józsefnek, csak postai úton járom a világot, a posta is pedig igen mulattat az ő pontosságának általa. Emlékszem rá Sárosnagypatakon, fiatal óriás és reménydús költő, azaz ifjú költő koromban, hogy levél által tudósíttattak a vacációra ott maradt fiúk: mikor, melyik versem jött ki? Most accurat úgy vagyok...«

Nemsokára azonban engedtek a nagy szigorúságból s megengedték, hogy útlevélért folyamodjék. Először Kassára kellett a kerületi főnökséghez folyamodnia, azután a nyert útlevéllel Putnokon a szolgabírónál, Rimaszombatban a megyefőnöknél, továbbá mindenütt, a hol keresztül ment, a csendőrségnél jelentkeznie. Egyszer Miskolczra utazott. Szeptember közepén folyamodott, az útlevelet leküldték december elején s szólott öt napra. »Miskolczon pedig, mint Aranyinak panaszolja, csendőrtől csendőrhöz utaltak, vízáltak, stempliztek, superinspiciáltak, szóval mentsen Isten az ilyen utazástól.« Internálása valószínűleg 1854. május elsejével szűnt meg.

Kéziratait részben visszaadták, mint a *Virágregéket*, részben ott fogták, mint Arany János leveleit. Az utóbbiakat azután az alkotmányos korszak helyreállításával a haditörvényszék egyéb irataival együtt hivatalos úton megsemmisítették.

A Damokles kardja még egyszer a feje felett lebegett. Jókai *Déliabójának* 1853. évi 17. számát (okt. 23.) Tompának *Barátim emlékezete* című Petőfire és Kerényire vonatkozó költeménye miatt elkobozták. Jókai gyöngédségből nem értesítette, hogy meg ne ijessze, azonban a költő költeménye sorsát figyelemmel kísérte s a dolgot megtudta. Megijedt, hogy a szenvedések kálváriáját ismét végig kell járnia, neje egyenesen kétségbeesett. »Mondd meg, írja

1853. novemberében Aranynak, ugyan érdemes-e hát írni? és kenyeremet (szóljunk egyenesen) veszélyeztetni egy vagy más . . . vers miatt s általában az irodalmi jutalom és dicsőségért?« Aggodalma ez alkalommal szerencsére alaptalan volt; hanem hazafias érzései kifejezésére más formát keresett, melyet a nagy szeretettel művelt allegóriai formában meg is talált.

Kassai hányattatásaira mindig keserűen emlékezett. 1861. végén Arany János *Szépirodalmi Figyelőjébe* egy hazafias költeményt küldött. Arany gondolkodóba esett, hogy közölje-e. Egyszer kiszedette, majd ismét visszavette. Aggodalmát közölte Tompával. »Félreérthetnék a mostani sajtóvilágban s kivált neked kellemetlen volna a kellemetlenség.« Tompa a válaszzal azonnal kész volt. »Azt a verset, mely kellemetlenséget okozhatna, okvetlen hajítsd a tűzbe; bajos volna most nekem mindenképen a hurczoltatás (épen szívfájása volt), azután tudom, milyen az, próbáltam.« (Hanva, 1862. jan. 15.)

DR. NAGY SÁNDOR.